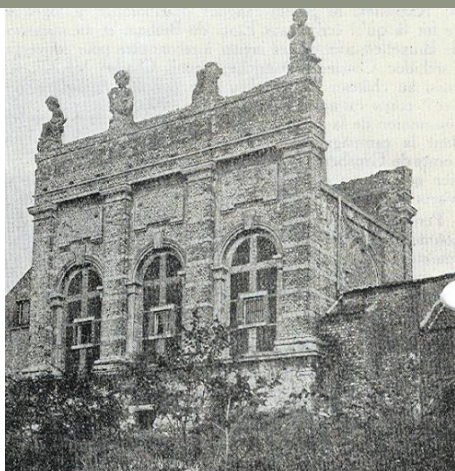

De 'Geuzentempel' van Machelen
(Vlaams-Brabant).

*Rapportage van een vondstmelding
op het voormalige kasteeldomein van
Beaulieu.*

Rapportage:
DIRK PAUWELS
(AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED)

**De ‘Geuzentempel’ van Machelen (Vlaams-Brabant).
*Rapportage van een vondstmelding op het
voormalige kasteeldomein van Beaulieu.***

Rapportage:

**Dirk Pauwels
(Agentschap Onroerend Erfgoed)**

Verantwoordelijke uitgever: Sonja Vanblaere

Agentschap Onroerend Erfgoed
Phoenixgebouw
Koning Albert II-laan 19, bus 5
1210 Brussel

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Copyright reserved. No part of this publication may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

© vioe, B-1210 Brussel (tenzij anders vermeld - *except stated otherwise*) - 2011.

Inhoudsopgave

I.	Verslaggever	5
II.	Identificatie	5
III.	Inleiding	5
IV.	Topografie & Bodem	6
V.	Archeologische nota	6
VI.	Historisch kader	9
VII.	Interpretatie	10
VIII.	Conclusie	13
IX.	Trefwoorden	14
X.	Literatuur	14

I. Verslaggever:

Dirk Pauwels
Erfgoedonderzoeker Archeologie
Agentschap Onroerend Erfgoed
Jekerstraat 10
3700 Tongeren

Onderhavige rapportage heeft veel te danken aan de bereidwillige input van de heemkundekring Machala, met name Luc De Wilder en Jan vanden Eynde. Met enthousiasme spraken zij over Beaulieu en 'hun' Geuzentempel en zorgden voor allerhande (kaart)gegevens waarmee dit verslag kon worden gestoffeerd.

II. Identificatie

Provincie:	Vlaams-Brabant
Gemeente:	Machelen
Deelgemeenten:	Machelen
Straat:	Villastraat; Pieter Schroonstraat
Coördinaten:	X: 154,262; Y: 177,231
Kadastergegevens:	Afd. I, Sie. A, perceelnr. 459H5 (deel)
Toponiem(en):	nvt
Naam van de site:	nvt
VIOE registratiecode:	MA 11 VI

III. Context van de vondstmelding

Het ganse perceel is voorbestemd voor woonverkaveling: op de hoge oostzijde (aan de Pieter Schroonstraat) zijn drie loten bouwrijp gemaakt, het lagergelegen en grotere westdeel van het perceel (aan de Villastraat) wordt als negen bouwloten verkocht en verkaveld. Tijdens voorbereidende graafwerken kwam aan de oostzijde een L-vormige fundering aan de oppervlakte. De melding van de aanwezigheid van dit relict leidde tot een eerste terreinregistratie en rapport (R&E machtiging 2010/208; Pauwels 2010).

Zoals geformuleerd in de aanbevelingen van vernoemd rapport werd, ingeval van niet-bewaring *in situ*, de fundering voorafgaand aan de verwijdering ervan machinaal blootgelegd en verder onderzocht. Deze tweede interventie is het voorwerp van dit verslag.

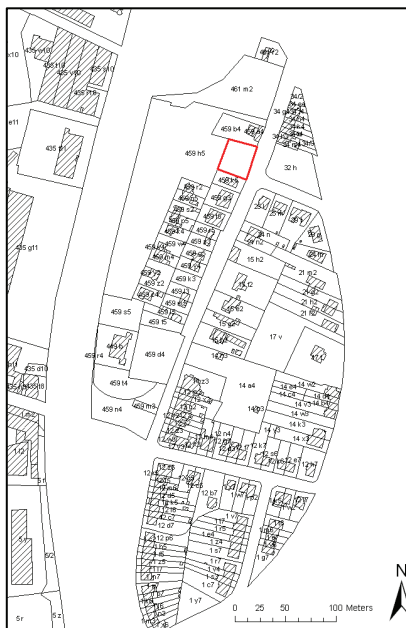

Fig. 1: kadasterplan met locatie van de eerste drie verkavelingsloten (rood). © AGIV.

IV. Topografie & Bodem

Het perceel is gelegen op de oostflank van de Zennevallei, waarin ook de Woluwe werd omgeleid richting Vilvoorde in het begin van de 13de eeuw, op de overgang van de vallei naar het plateau. Deze ligging vertaalt zich in het vrij abrupte niveauverschil van een drietal meter tussen de ostrand van het perceel (30 m TAW) en het lagergelegen westelijk deel (25-27 m TAW). De gemelde archeologische resten liggen op de in oppervlakte beperkte hogergelegen oostzijde.

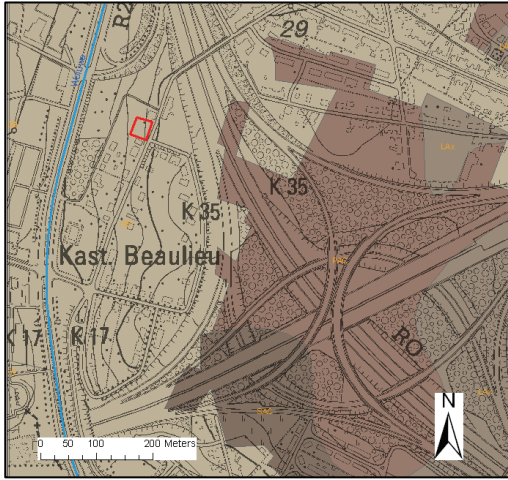

Fig. 2: topografische kaart met de bodemcomplexen en locatie van de eerste drie verkavelingsloten (rood). © AGIV.

De bodems terplaatse worden op de bodemkaart gekarakteriseerd als OB (bebouwde gronden) maar zijn onder te brengen onder de naburige PAC, SAC en LAx bodems. Dit zijn zandleem- tot lichte zandleembodems, niet altijd goed gedraineerd.

V. Archeologische nota

De machinale afgraving langsheen de funderingen was ongeveer 2 m breed en reikte net tot in het gele, witte of roestbruine zand. De twee funderingen vermeld in het vorige rapport (Pauwels 2010) konden nu aangevuld worden met een derde,

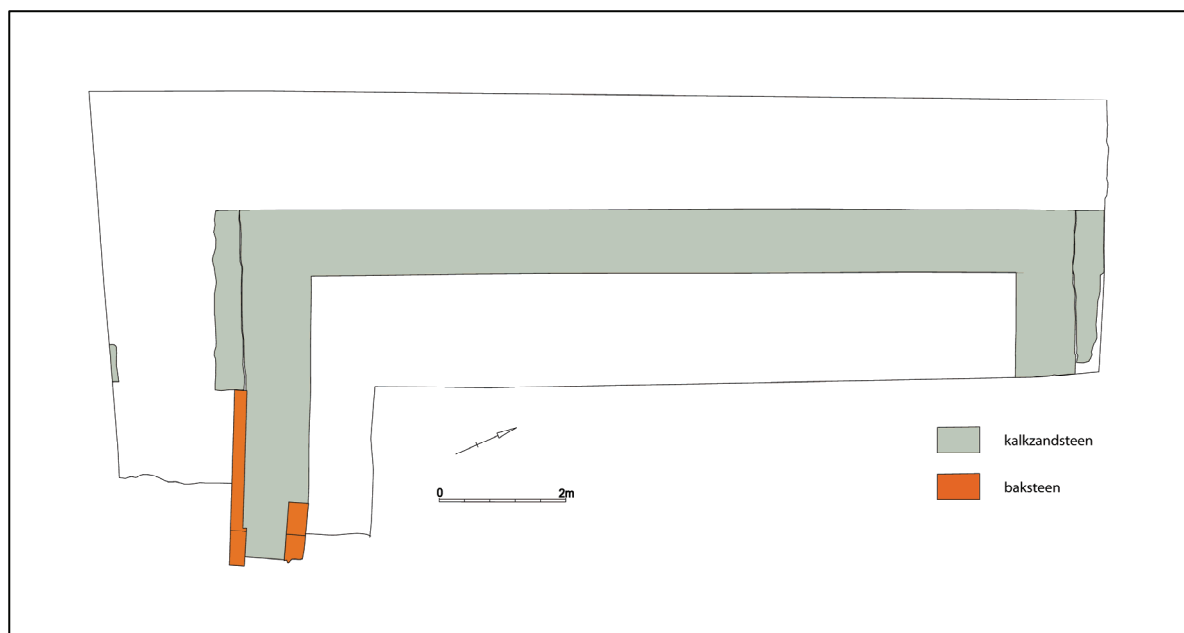

Fig. 3: de geregistreerde funderingen, met de bouwnaden aan de zuid- en noordzijde. Plan A. Dallemagne.

zodat nu duidelijk twee hoeken van een oorspronkelijk vierhoekig gebouw zijn gedocumenteerd (Fig. 3). De buitendimensies van de U-vorm bedragen 13,50 m voor de lange en respectievelijk 5,50 en 2,50 m voor de korte zijden. De rest van dit bouwwerk is onder het voetpad en rijbaan van de huidige Pieter Schroonstraat

Fig. 4: zicht op de funderingen vanuit het zuiden. © VIOE.

te zoeken. De hypothese (Pauwels 2010) dat het zich misschien ook uitstrekte onder het naburige perceel aan de noordzijde (nr.459 a4) is niet langer valabel. Boorsonderingen naar de aanwezigheid van funderingen op het braakliggende terrein aan de overkant van de Pieter Schroonstraat (perceelnr. 32h) werden omwille van de ondoordringbare ondergrond (kiezelaanvulling) noodgedwongen afgeblazen.

De 100 cm dikke funderingen in Diegemse kalkzandsteen bestaan uit twee paramenten van bekapte blokken met een kern van onregelmatige steenbrokken, gezet in een harde witte mortel. Zij zijn nog maximaal 2,30 m hoog bewaard. De veel regelmatigere

bekapte blokken van het binnenparament geven de fundering aan deze zijde een veel verzorgder uitzicht dan aan de buitenzijde (Fig. 4).

Tegen de buitenkant van de twee korte funderingen (onderkant zuidfundering op 172 cm, onderkant noordfundering op 122 cm onder maaiveld) werden twee veel minder diep gezette funderingen in Diegemse blokken aangebouwd (onderkant funderingen = 23 cm onder maaiveld aan de zuid- en 62 cm onder maaiveld aan de noordzijde. De resulterende

bouwnaden zijn nog duidelijk zichtbaar (Fig. 3). Haaks op en koud tegen het buitenparament van de korte zuidfundering was nog de aanzet bewaard van een andere fundering in Diegemse blokken (fig. 7, nr. 1). Deze fundering werd

Fig. 5: Het verschil in afwerking tussen de binnen- (links) en buitenzijde (rechts) van de funderingen. © VIOE.

afgedekt door de bovenvernoemde ondiepe fundering (Fig. 7, nr. 5). In het zuidelijke werkputprofiel was het vervolg van die fundering nog aanwezig (Fig. 3).

Beide funderingen zijn 50-60 cm dik en de onderkant ervan ligt 35 cm hoger (137 cm onder maaiveld) dan deze van de zuidfundering.

Behalve deze aanpassingen in hetzelfde bouw materiaal, werd aan en in de funderingen ook nog baksteen metselwerk toegevoegd en verwerkt.

In de binnenzijde van de korte noordelijke fundering werd een nis (breedte x

Fig. 6: baksteenmetselwerk geïncorporeerd in de Diegemse blokken: links de nis in de noordfundering, rechts het bakstenen element in de zuidfundering. © VIOE.

bewaarde hoogte: 50 x 50 cm) met één rij bakstenen dichtgemaakt (Fig. 6).

Aan de zuidelijke fundering is met meer baksteen gewerkt en is de interpretatie ervan moeilijker.

Aan de binnenzijde, in de rechte hoek met de lange fundering, is een bakstenen blok met een breedte van ca 40 cm gemetseld (Fig.

6). Het heeft er alle schijn naar dat dit bakstenen element doorheen de volledige dikte van de

zuidfundering loopt en in verband staat met de bakstenen wand aan de buitenzijde ervan (Fig. 7, nr. 2/3). Verder komt in die zuidelijke fundering, in tegenstelling tot de beide andere, over bijna de ganse lengte een bakstenen 'spektaag' voor. Deze laag ligt ongeveer op hetzelfde niveau (108 cm onder maaiveld) als de onderkant van de baksteenwand aan de buitenzijde van de fundering (102 cm onder maaiveld; Fig. 7, nr. 3).

Tegen de buitenzijde van de zuidfundering werden, aan weerszijden van de bovenvernoemde koud gezette fundering in Diegemse blokken (Fig. 7, nr. 1), twee muurpanden in baksteen opgetrokken (Fig. 7, nrs 3 en 4). De bakstenen (20 x 9 x 6 cm) liggen in kop- en streklagen.

De 77 cm hoge x 90 cm brede baksteenwand (Fig. 7, nr. 3) is aan de oostzijde gedeeltelijk afgedekt met een zeer harde mortel die ook tegen de uitgebroken fundering (Fig. 7, nr. 1) was aangesmeerd.

Aan de overzijde werd de wand begrensd door een bakstenen uitsprong (Fig. 7, nr. 2), misschien te linken aan het vernoemde baksteenblok aan de binnenkant van de fundering (zie boven). Zowel bakstenen als mortel zijn in de bovenste 60 cm donker bruin verkleurd. Deze 'aantasting', met een

Fig. 7: baksteenpanden tegen de zuidfundering. . © VIOE.

perfect horizontale ondergrens, lijkt op het eerste zicht het resultaat te zijn van hoge temperatuur.

Zowel de aangetaste bakstenen wand (Fig. 7, nr. 3) als de fundering in Diegemse blokken (Fig. 7, nr. 1) wordt afgedekt door de reeds vermelde ondiepe fundering die tegen de zuidfundering werd aangebouwd (Fig. 7, nr. 5). Dit is niet het geval voor de andere bakstenen wand.

VI. Historisch kader

In het eerste rapport hebben wij de funderingen reeds gekaderd op het voormalige domein van het kasteel van Beaulieu (Pauwels 2010). Hoewel voor het kasteel zelf allerhande informatie beschikbaar is, tasten wij voor wat betreft constructies op de rest van het kasteeldomein grotendeels in het duister.

Fig. 8: het kasteel van Beaulieu, vóór de afbraak van één van de torens in de 1920er jaren (uit Stan 1932).

Het barokkasteel van Beaulieu (Fig. 8; DIBE 77629; twee beschermingen: 1) OB000627: Herculeszaal-besluit van 03/06/1950; 2) OB000628: dak, gevels, bordes en trappen-besluit van 10/12/1955) werd rond 1654 gebouwd door Lucas Faid'Herbe voor Lamoral II-Claude-François, graaf van Tour en Taxis, toenmalig grootmeester der Posterijen in het Keizerrijk. Dit kasteel ontstond echter niet *ex nihilo*: het werd gebouwd op de restanten van het lusthof van een zekere Jacques Caverson, en waarschijnlijk zelfs op

de locatie van de 13de eeuwse burcht die Walter van Moerzeke in Machelen, dat hij in leen hield van de hertog van Brabant, liet oprichten. Het comfort van het kasteel werd vanzelfsprekend geapprecieerd door de opeenvolgende eigenaars maar ook door illustere logés zoals de keurvorst Maximiliaan Emmanuel van Beieren, koning Willem III van Engeland of de welbekende hertog van Marlborough, die er verbleef na de slag bij Ramillies in 1706. Omdat zijn wapenschild de hoofdingang van het kasteel bekroont vermelden wij hier uit de lijst van opeenvolgende eigenaars enkel graaf Emmanuel-Joseph d'Alcantara, die het domein in 1840 kocht. Op het einde van de 19de eeuw zet de teloorgang van Beaulieu in met het verlies van een deel van het domein ten koste van spoorlijnen. In het eerste kwart van de 20ste eeuw zet, met de verkoop van een deel van het domein voor de inrichting van de Woluwelaan en met de afbraak van één van de torens als zwaarste bouwkundige verminking (Fig. 9), het verval zich verder. Ook een deel van de muur rond het domein en de kasteeldreef moeten eraan geloven (Fig. 9; Cosyn 1923; Leurs 1932; Petitjean 1932). Onder de titel 'Een schandaal te Machelen-bij-Vilvoorde' fulmineert Leurs (1932) tegen de Société Immobilière, "den grondwoeker" verantwoordelijk voor de ontmanteling van het kasteel.

De voortschrijdende degradatie kan na WO II enigszins een halt toegeroepen worden dankzij de inspanningen van ‘Les Amis du Château de Beaulieu’, die het gebouw transformeren tot een historisch museum (Machala 2010). Enkele restauratiepogingen en herbestemmingen niet te na gesproken is het monument geleidelijk in verval geraakt. In 2010 stond het gebouw, weliswaar opnieuw gedeeltelijk geresatureerd, er volledig verlaten bij.

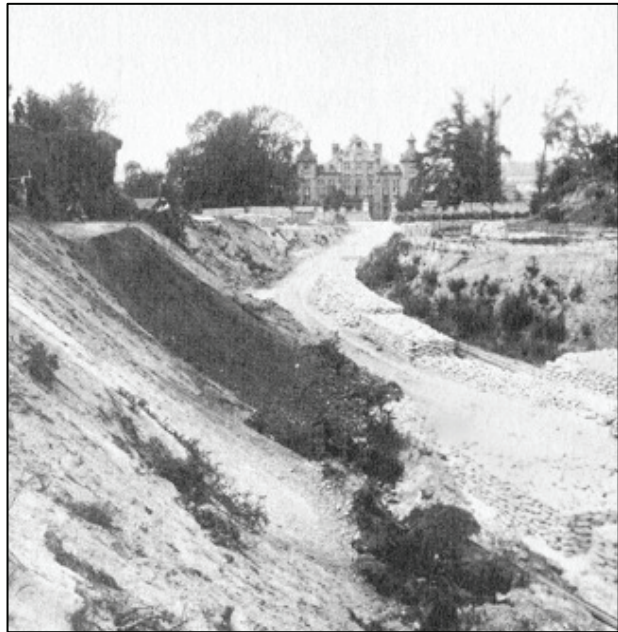

Fig. 9: het kasteel van Beaulieu (met maar één toren) tijdens de restauratiewerken in 2005 ([www. onroerend erfgoed.be](http://www.onroerend-erfgoed.be)), boven de verwoeste kasteeldreef (met dank aan Jan vanden Eynde).

VII. Interpretatie

Vorig jaar (Pauwels 2010) vroegen wij ons af of de funderingen niet toebehoorden aan een portierswoning, koetshuis, of nog andere parkconstructie. Dit laatste bleek het meest plausibele: zoals verschillende leden van de heemkundekring Machala aangaven, lijken de resten te identificeren als de zgn. Geuzentempel. Deze ‘tempel’ zou niets anders zijn dan het paviljoen in Lodewijk XVI-stijl waarvan wij een foto (Fig. 12) terugvinden bij Cosyn (1923), die in 1923 meldt dat het in 1784 gebouwde paviljoen zal verdwijnen. Cosyns bijdrage is bijgevolg een *terminus post quem* voor de verdwijning van dit paviljoen, en dus de geuzentempel. Immers, het paviljoen is ons inziens gelijk te schakelen met de protestantse kapel – vandaar de naam Geuzentempel - waarvan Leurs (1932) in 1932 vermeldt dat zij ‘onlangs’ werd gesloopt. Deze verklaring maakt het laatstvermelde jaar de *terminus ante quem* voor de verdwijning van de kapel die in 1784 werd gebouwd in opdracht van Frederik Romberg, een Duits avonturier/slavenhandelaar (Petitjean 1932) die in 1782 eigenaar van Beaulieu was geworden en het in 1784 tot baron schopte.

Dus, als onze gelijkschakeling paviljoen = protestantse kapel = Geuzentempel klopt, dan bestond de tempel tussen 1784 en ca 1930.

Een cruciaal element voor de identificatie van de funderingen als het paviljoen/Geuzentempel is de locatie van het gebouw op het kasteeldomein:

Fig. 10, 1) uittreksel uit de Atlas der Buurtspoorwegen op het Groot Referentie Bestand, en 2) uittreksel uit de Atlas der Waterlopen. In beide gevallen ligt het kasteel van Beaulieu linksbeneden.

lag het op de plek waar de muurresten zijn opgedoken? Voor de plaatsbepaling moeten wij opnieuw teruggrijpen naar Cosyn (1923) die het paviljoen aan de Stationsstraat situeert, d.i. de huidige Pieter Schroonstraat (De Wilder 2004).

Een uittreksel uit de Atlas der Buurtspoorwegen (1844) toont ten NO van het kasteel van Beaulieu (Fig. 10, 1), op de rand van de domeingrens, een rechthoekig gebouw dat qua ligging perfect overeenkomt met de muurresten van de vondstmelding (Fig. 11).

Dit rechthoekige gebouw, het enige op het domein, is naar alle waarschijnlijkheid inderdaad de Geuzentempel, en in dit geval maken de muurresten er deel van uit (Fig. 11). Hetzelfde geldt voor het langwerpige gebouw met onderverdelingen (of eventueel de aaneenschakeling van kleine gebouwtjes) dat wij op dezelfde locatie terugvinden op de Atlas der Waterlopen (Fig. 10,2; links op de figuur de Woluwe), die een 40tal jaar jonger is (1882).

Fig. 11: uittreksel uit de Atlas der Buurtspoorwegen met aanduiding van de muurresten (in rood).

De Geuzentempel verdween rond 1930 als bovengronds monument. Wat er precies met de afgebroken resten is gebeurd, is onzeker: één traditie wil dat zij werden verscheept naar de Verenigde Staten, een andere dat bepaalde elementen (zoals bijv. de beeldhouwwerken) ter plaatse werden begraven. Een meer lokaal

hergebruik van bouwblokken in andere bouwwerken, naar analogie met de afgebroken en elders heropgebouwde kasteeltoren, is zeker ook een optie. Het verhaal – of misschien beter de reputatie - van de Geuzentempel inspireerde Prof. Joseph Mertens tot een prachtige pentekening op basis van de vernoemde foto. De foto/tekening is de enige aanwijzing voor het voorkomen van de tempel: hoewel wij enig zicht krijgen op het bouwvolume, beperkt de informatie zich grotendeels tot de afgebeelde westgevel. Maar wij mogen ons waarschijnlijk laten leiden door enig gevoel voor symmetrie en aannemen dat de andere gevels gelijkaardig waren aan de twee afgebeelde. Dat het de westzijde is die werd gefotografeerd, leiden wij af uit het standpunt van waaruit de foto werd genomen: duidelijk hellingafwaarts, d.w.z. aan de binnenzijde van het kasteeldomein (Mertens lijkt in zijn tekening de helling enigszins te hebben afgevlakt).

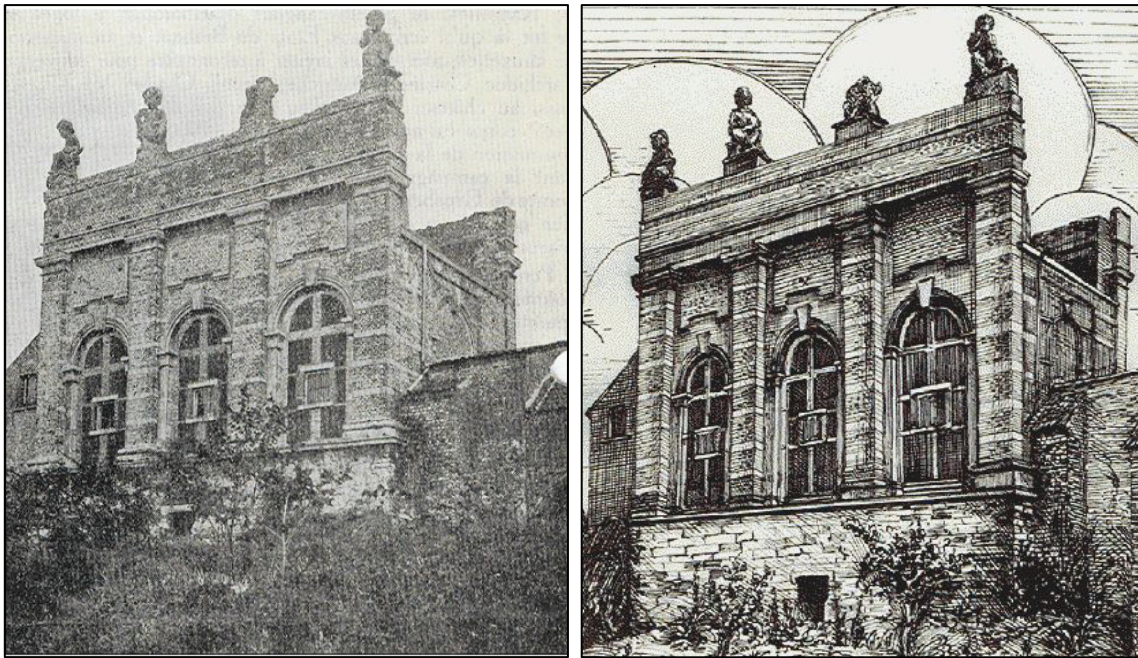

Fig. 12: links de foto van het paviljoen alias Geuzentempel (uit Cosyn 1923) en rechts de pentekening van Mertens op basis van de foto (uit De Wilder 2004).

Cosyn (1923) beschrijft het paviljoen als een baksteenconstructie met speklagen en vensteromlijstingen in witte steen. Het bestaat uit twee niveaus, waarvan het bovenste is afgewerkt met een soort pronkgevel die boven het bouwvolume uitsteekt. De andere gevel lijkt identiek opgebouwd, hoewel hier de beelden bovenaan de gevel ontbreken. Het gelijkvloers is een gesloten sokkel met één kleine, centrale rechthoekige opening. Door middel van een lijst over de lengte van de gevel gaat dit niveau over in een eerste verdieping waarvan de gevel is geritmeerd door vier rechthoekige pilasters waartussen drie grote vensters met rondboog. De pilasters dragen als bekroning een architraaf met vier beelden. De verhouding in hoogte tussen gelijkvloers en eerste verdieping is 1:3. De korte zijgevel van de tempel lijkt uitgewerkt met één blinde boog, maar is grotendeels aan het oog onttrokken door een hoge muur of gebouw met steunberen. Tegen de korte noordgevel is een klein gebouwtje met lessenaarsdak opgetrokken.

VIII. Conclusie

De geregistreerde funderingen zijn het laatste restant van de ‘Geuzentempel’ die een uithoek van het kasteeldomein van Beaulieu sierde, een interpretatie die in overeenstemming is met de enige beschikbare fotografische opname van 1923: een onderbouw in – ongetwijfeld Diegemse - steenblokken draagt een bakstenen bovenbouw. De geregistreerde funderingen zijn lager in de tempel te situeren dan de gefotografeerde opening in de onderbouw, vermits elk spoor hiervan ontbrak. De ondiepe funderingen tegen de noord- en zuidfunderingen zijn ongetwijfeld in verband te brengen met de aangebouwde constructies. Het paviljoen, om Cosyns woorden te gebruiken, werd in 1784 opgetrokken en rond 1930 (en uiterlijk tegen 1932) afgebroken. Met de afbraak van één van de kasteeltorens, de opheffing van de dreef en de ontmanteling van de Geuzentempel was het begin van de 20ste eeuw bijzonder desastreus voor Beaulieu. Hoewel fysiek verdwenen, bleef de Geuzentempel in de herinnering voortleven. Enkel de precieze locatie ervan bleef onbekend, althans tot de bewuste vondstmelding in 2010. Voor de precieze omvang van de tempel blijft het voorlopig nog wachten op een registratie bij grondwerken in de Pieter Schroomstraat (riolering en/of wegenis) en eventueel het perceel aan de overzijde van deze straat.

Behalve de aanlevering van archeologische informatie heeft dit korte rapport vooral aangetoond dat vondstmeldingen (en de daaropvolgende registratie), hoe beperkt ook in oppervlakte, waardevolle informatie kunnen bijdragen aan onze kennis van verdwenen erfgoed. Een ‘simpel’ stuk fundering laat in dit geval niet alleen toe een gebouw te lokaliseren maar levert tevens grondstof voor een verhaal over een kasteeldomein. En over de perceptie ervan bij de lokale bevolking: het feit dat zij het paviljoen bestempelen als een tempel van Geuzen, plaatst hen in een lange traditie die zijn oorsprong vindt in de Tachtigjarige Oorlog (2de helft 16de – 1ste helft 17de eeuw), de strijd tussen de Lage Landen en de Spaanse koning Filips II. De benaming Geuzen zou zijn overgenomen door Nederlandse edelen die zich in 1565 in een eedverbond hadden verenigd om de vervolging van protestanten door de rooms-katholieke machthebbers tegen te gaan. Het werd een soort eretitel, nadat zij als dusdanig smalend (gueux = bedelaar, armoezaaier) waren getypeerd. De term kreeg vervolgens een meer positieve bijklank en betrof alle tegenstanders van de Spanjaarden, edelman of niet.

De verwijzing naar de historische Geuzen in de benaming van een protestantse kapel is dus zeker toepasselijk. De correlatie protestants - geus (of althans niet-rooms – geus) in Machelen is hoegenaamd geen alleenstaand geval, maar vinden wij daarentegen ook terug in namen van kastelen, kerken of zelfs landschappelijke elementen. Bij wijze van voorbeeld vermelden wij hier enkel de kastelen “de Geuzentempel” te Alken en “het Geuzenkasteel” te Massemen (resp. Digitale Inventaris Bouwkundig Erfgoed nr. 31716 en 85154), de Protestantse kerk “de Geuzentempel” te Roeselare (Digitale Inventaris Bouwkundig Erfgoed nr. 23946) en de Geuzenberg in Evere, locatie van het witloofmuseum.

IX. Trefwoorden

Religieuze gebouwen en structuren – kasteelkapel

X. Literatuur

Cosyn 1923:

COSYN A., L'église et le château de Machelen (Brabant), in *Bulletin Officiel du Touring Club de Belgique*, 29, 565-570.

De Wilder 2004:

DE WILDER L., De Geuzentempel in Machelen, in: *Machala. Tijdschrift over Machelse Geschiedenis en Folklore*, 1, <http://www.szoc.be/machala/index.asp?ID=107900000000&LV=2&LG=nl>

Leurs 1932:

LEURS S., Een schandaal te Machelen-bij-Vilvoorde. De ondergang van het kasteel Beaulieu, in *Toerisme*, 11, 10, 358-362.

Machala 2010

HEEMKRING MACHALA, *Het kasteel van Beaulieu te Machelen (Bt). Een geschiedenis van het kasteel in pamfletten.*

Pauwels 2010

PAUWELS D., *Rapport vondstmelding Machelen-Villastraat*, ongepubl., 2010.

Petitjean 1932:

PETITJEAN O., Le château Beaulieu à Machelen-lez-Vilvorde, in *Revue du Touring Club de Belgique et Bulletin officiel*, 38, 11, 161-166.

